

KULTURA

Ramon SAIZARBITORIA

ORTOGRAFIAZ

Alfontso Irigoienek esanetan kontraesankorra omen da grekerazko hitzen grafiak, euskaraz erabiltzerakoan, karaktere latinoetan jartzea eta arrazoi du ziur asko. Ez da ordea grekera ez daki-gunontzat behintzat kontraesan astunegia, eta nahiago genuke hori ere, beste askoren artean, soinean eraman behin gehiago euskarazko ortografia ikasgai amaiezinari ekitea baino.

"Ortografiaz kestone ohartu naiz oraino, gure kide Alfontsa Hirigoyhenek (bere hiru Hekin beste batek bezala) aurrera daramala bere orthographia pertsonalaren guerrilatxo pribatu eta antzua" idatzi du berriz umoretsu Piarres Xarritonek. Antza denez argi dago gure hizkuntzalari batzuek antolatzen dituzten guerrilatxoek grekeraz eta latinez ikasiak direla erakusteko baino ez dutela balio. Bedel izan nintzen garaian ere egiaztatu nuen soziologiako irakaslerik petralenek ere Comtek zientzia horren izena, zientzia bada, gaizki asmatu zuela esanaz hasten zutela kurtsoa, *sozio* latinetik eta *logia* grekeratik, edo alderantziz, datozelako. Baina kontraesana salatuz, beren jakinduria erakutsi ondoren, inork ez zuen soziologiaren izena aldatzea mezezi zuenik aipatu. Ez bait da bidezkoa errurik zuzentzea zuzenketa bera erruaren kaltea baino garestiago bada.

Badirudi edonork uler dezakeela hori, baina Alfontso Irigoienek lortu dituen proselito lerroak ikusita argi dago epe laburrean telefono esateko *-phoneo*, grekeraz ahotsa egitea- *telephono* esan beharko duzula urrutizkinaren irteera garbizalea atsegin ez bazaizu. *Konfessio* esateko berriz *-confiteri*; *fateri*; *fari*; hitzegitea, baina latinez kasu honetan- zilegi izango zaizu *konfessio* betikoa erabiltzea edo *aitorpen* bestela, gauza bera ote den oso ziur ez baino ere. Noski, gauzak ez zaizkizu beti hain errazak suertatutko eta, bestalde, premia ere izan dezakezu zerbait esateko. Badakigu premia ez dela ona sinonimorik egokiena bilatzeko, ezta azken boladan Ibon Sarasolak gomendatzen dituen perifrasiak burutze ere.

Edozein larritasunek harrapa zaitzake, ez ni orain nagoen bezala grekera eta latinezko hiztegiz inguratutik, esku hutsik baizik, *profilaktiko* esateko premian adibidez, Edurnek bere senarrari ez ezik lehen nobioari ere eskatu egiten bait dio, behar den moduan, orri hauek esateaz aspertuko ez naizen bezala, HIESaren prebentzioak promiskuitatea ez baloratzea eta ziurtzat ematea eskatzen duelako. Gauza da berotasun-momentu batean erabat kaltegarri gerta dakizukeela profilaktiku ala profilaktiku esateko, *phylato*, gorde,

—hiztegiarekin ari naiz noski- grekeratik beraz, edo *filetto*-tik, frenutxo, ote datorren pentsatzen jartzea, erabat deskolokatuko bait zintuzke, eta huts egitera eraman besterik gabe.

Mikel Atxaga, bere lumaz idatziriko guztiak bezala, apaltasunez beteriko artikulua batean zera esatera dator, aipaturiko arazoaren konponketa, hizkuntzari loturiko beste guztiak bezala, grekera eta latina ezagutzen dituzten hizkuntzalariei legokiekeela eta ez bera den bezalako kazetari eta itzulzaile gizarajo bati.

Gehienetan asmatzen badu ere ez du arrazoirik oraingoan *Deia* erostarazten digun kazetariak. Latinez eta grekeraz dakiten asko arriskugarriak dira erabat. Grekera eta latina besterik ez dakiteenez edozer gauza aztertzerakoan be-roiek latina eta grekeraren ildotik jotzen dute gauzak zerikusirik izango ez badu ere. Adibidez, trena Maltzagan hartzea komeni ote zaigun erabakitzeko be-roiek *tráhere*, *tráginare* eta horrela hasiko zaizkizu gaia nondik nora doan ulertzera hledu gabe. Ez dago dudarik *rosa rosa rosam/rosae rosae rosa...* deklinatzen jardun zutenek baino izpiritu zabalagoa dugula, hizkuntz gaietan ere, eskola-denbora Rosa lehengusinaz pentsatzeari eman genionak._

HIZKUNTZALARIAK, HIZKUNTZAREN OSASUNA

Jakina da mediku ugaritasuna ez dagoela zuzenki loturik, ez populazioaren osasunarekin, ezta osasun zerbitzuen egokitasunarekin ere. Begiratu besterik ez dago zer nolako planta ederra duten suediarrek eta zein leku pribilegiatu dagokien osasun estatistiketan -guk baino pare bat puntu gutiago haurren hilkortasunean adibidez-, proportzioan hemengo partean baino sendagile tituludun gutxiago badituzte ere. Beste arloetan ez dakit gauzak nola funtzionatzen duen. Ez dakit esaterako harremanik ba ote dagoen hizkuntza baten arloan sortzen diren hizkuntzalari ugaritasunaren eta hizkuntza horren osasun mailaren artean.

Jakina da baita ere gaitz iatrogenikoen ikerketak -mediku zaintza beraren eraginez sorturiko gaitzenak alegia- gero eta interes handiago duela, gero eta argiago dagoenez, sarritan ematen zaizkigun tratamenduak berak direla gure gaisotasunen iturri.

Parekidetasuna hizkuntzaren alorrean urrutiegi eraman nahiko ez banu ere -ni behintzat konbentziturik nago gizarte arazoan azteketan natur zientziak erabiltzeko ohitura zabalduaren arriskuaz-begi bistakoa iruditzen zait euskarak

dituen gaisotasun ugarien artean, asko, hizkuntzalariek errezetaturiko tratamenduen eragina direla. Ez dakidana da nola bataiatu duten, bataiatu badute behintzat, beren eragina -genia delakoa-adierazteko erabili beharko nukeen hitza.

Hizkuntzalari asko dago hemen, etimologilar asko batez ere, eta badirudi genetikoki dakargun sena dela, jendeak ez bait du ikasketa berezien beharrik, azken finean ezta euskara jakin beharrik ere edonork, hitz hermetikoenaren aurrean, "viene de casa situada en lo alto del monte bajo la higuera" bere jatorria eta nondik norakoak jakinerazteko.

Aresti bera ere zizipazadun esnatu zen goiz batean -esaten nion nik Calisayk, eta Benedictinek berdin, gozoegiak zirenez mihia loditzen zutela- harrapatzen zuen guztia "C"kin idazten jarri zitzaigun, baina guk zentsuratu egin genuen, orduan leninistak ginenez, problemarik gabe, problema moralik gabe esan nahi dut, zentsurtatu bait geneza-keen.

Arestik, jakina, ortografia izorratzera-koan ez zuen helburu linguistikorik, ume bihurriek beren bihurrikeriekin erakutsi ohi duten atentzioa deitu beharra baizik eta bere gorputz surrealistari gustoa eman nahia, surrealista samarra bait zen gizona, Alfontso Irigoien bezala bestalde.

Okerrena da hizkuntzalariek, seriotan hartzen dituzten jarraitzaileak inguratzen zaizkienean, eskola osatzea lortzen dutenean, orduan noraezean gabiltzanok ez bait dugu jakiten zein litza-tekeen aukera desberdinen artean le-gokigukeena.

Beldur naiz gainera hemendik aurrera gauzak ez ote diren gehiago okertuko. Mitxelenaren garaian hitzik ateratzen ausartzen ez ziren guztiak -jeinu ona zuen ba gizonak!- oilo lokak bezala jartzen bazaizkigu, hasiera batean, apenas lutoa gordetzeko adina denbo-ran, bai bait zirudien Ibon Sarasola hornituko zela oilarraren gandorraz, baina ez dakit nik ez ote zaion oilategia na-hasten ari.

Nik aintzina Ibon bera izaten nuen aholkulari. Idazten nuenean zalantza franko izaten nituen eta berari galde-tzen nion, umetan hermano Basiliori ohi nionez. Batean hala batetan? Eta hark bezala zaflada bat eman ordez batetan Txillardegiren asmakizun bu-rugabea zela erantzuten zidan eta ho-rrela. Geroztik ordea Bartzelonara al-degin zidanetik, hain kualifikatua ez izan arren, Etxezarretarekin moldatzen naiz, duda-mudak *telefono/telephono*z konpontzea ez bait zitzaidan sos baten truke ateratzen.

Bazen, eta bada noski, adiskide ilustra-tuz hain ongi ez hornituarentzat zalan-

tzak argitzeko beste modurik, amari galdetu -nola esaten dezu tristura hala malenkonia?- eta alderantzizko aukera egitea adibidez. Garai batean behintzat, orain, hori ere aldatu egin da.

Ibonek esan duenez ez omen dago tximua jazten ibili beharrik, hitzak, bere horretan, beti izan diren bezala uztea komeni zaigula, tristura beraz eta hitzik ez dagoenean perifrasiaren bidea dela egokiena. Neri ondo deritzait, gauza hauetan, Mikel Atxaga bezala, aginduak betetzeko bait nago, baina aitortu beharko dit Ibonek makina bat tximu jantzitakoa dela bere ere, eta ez setaz prezisamente, orain esango litzatekeen bezala._

TRISTURA ALA MALENKONIA?

Bestela zen jendea euskara kaleratzeko egin ahalean zebilen denboran. "Ze txukun eta dotore, ez du euskara ematen" izaten zen garai batean hizlariak jaso zezakeen laudoriorik hoberena, eta ezin espero zenezakeen arrakasta berdina lortzerik neska bati triste zeundela edo malenkoniatsu sentitzen zirela esaten bazenion. Angustia existentzialaren garaiaz ari naiz noski. Garai hartan Haranburu Altunak dozenaka folio bete zitzakeen malenkonia hitza aipatzeko helburu hutsarekin. Tristura setaz beztitzeko, esango zukeen berak.

Begi-bistakoa da orain gauzak aldatu egin direla. Inaxio eta Kontxesi ari zaizkie Sorkunde eta Enekorri abantaila hartzen eta, baserriko euskara gaztele-razko esaldi gaizki pronuntziatutakoaz ziprztindua dago modan. Horregatik behar bada ez zaizkigu nere kintakooi horren irrigarri/nardargarriak iruditzen jada, inflexio puntuen paisaia begipean dugulako noski, Mugicaren soluzioak -*megalocéfalo/buruaundi*-, konplexuak gaintitu ditugulako ere bai, eta konturatu garelako gaztelera eta frantsesa hornitzen dituzten edergailu askoren faltsotasunaz.

Arrazoi du Ibonek munduko bi hizkuntza kurtisien artean kokatzeko zorte txarra izan dugula dioenean, eta Koldo Izagirrek ere bai, katalanei nola galegoei baliagarri zaizkien prokontsul erromatarraren soluzioak ez zaizkigula egokitzen esaterakoan. Beraz amari galdetu beharrean gaude berriro ere, baina kaso egiteko oraingoa.

Ez legoke gaizki Peggyri ere galde-tzea. Peggyk azala garbitzen erabilitako pepino-xerrak sartzen ditu sandwichetan, badu ingelesek ohi duten zentzu praktiko hori, euskaldunok *goitibera* bataiatzeko -izen borobil zehatz adierazgarria- gai izan ginenean bagenuena eta geroztik galdua, ez bait gara gauza, itxura denez, *parkin* esateko,

Iboni *aparkaleku* baino aproposagoa iruditu lekiokkeen izenik asmatzeko.

Konfidantza handia ematen dit neri nola bihotzerrea adierazteko hitz berdina erabiltzen duten, *heartburn* alegia, horrek adierazten bait du, noizbait, problema berdinak era berdinean diagnostikatu ditugula, eta beraz, zaindu egin beharko genuke ematen dieten tratamendua ere. Peggyk dioenez sandwichen bihotzerrearentzat gauzarik hoberena -esan bezala *heartburn* esaten du berak- baso-esnea edatea omen da, baina ez dakit nik hobe ez ote litzatekeen sandwichetan pepinorik sartuko ez balu edo xerrak aurpegian jarriko ez balitu behintzat.

Hizkuntzalariek ere hobe lukete beren buruak nabarmentzeko desio ulergarria tiranteak edo pajarita erabiliaz aseko balute, eta ez hitzen ortografia aldatzeko eginahaletan. Jai dute nerekin, inola ere ez bait nago honen edo haren esanak jarraitu ezinik ibiltzeko asmoz. Ni Euskaltzaindiaren esanetara. Orain badakit, adibidez, *Eusker*a aldizkariaren separata bitartez jakin dut, erlijio-jaiak eta sainduen izenak letra larrietan idazten direla eta ondo derizkiot.

Dena den ez dakizkidala horiek ere al daketa gehiegirekin etorri, eta hobe beraien *Eusker*a aldizkariaren izena bere horretan gordetzeko izan duten erres-

petoa eta begiramena gu guztionak diren hitzekin erakutsiko balute.

Izan ere, hitz batzuek, akats ortografiko eta guzti errespetatzea merezi bait dute, zoritxarrez, ortografia besterik ez dakienak, edo ortografikoa baino balio errespetagarriagorik onartzen ez duenak, ezin uler badezake ere. Ez zuen ulertu aberriaren izena aldatu zigunak, gehiago miretsi bait zuen etimologiaren ese zuzena -etimologia: *cheval equus equus*-etik datorrela frogatzeko balio duen zientzia, esan zuen frantse sen batek- igarobide/pasaportearen tapan, nortasunaz harro, gurea izan den diru bakarrean pobre baina hondratu, Paris hartu zuen tankean libre, fusilen aurrean aldarrikatu zuten herritarren eztarrietan heroikoa bilakatu zen zeta disortografikoa baino. Latina eta grekera baino ez dakien panda horrek, ordea, ez dit neri koma bat gehiago aldatuko. Zin dagiet._

ZAHARTZE DEMOGRAFIKOA

Egunkarian gazte baten gutuna irakurtzen dut -egiterakoan, masusta mermelada-tanta bat transaminasaz gainezka legokeen zahar baten odola bezain beltza jausi zait paperera- jubilatuek bidaiatzeko erakunde publikoetatik gazteek ez dituzten laguntzak jasotzen dituztela salatuz.

Soziologoek oharterazi digute frantsek *ageisme*, britainiar eta amerikanoek *agism*, eta guk ez dakit nola esan diezaiokegun fenomenoaz. *Sterotyping and generalizing about people because of their age*. Zaharrei buruz aurreiritziak izatea beraz, *commonly, a form of discrimination against the elderly*. Zaharrak diskriminatzeko joera.

Izenik baduena esistitzen dela dio tradizioak, baina ez du esaten izenik ez duena esistitzen ez denik. Zaharrei ematen diegun tratuaz iritzi ezin hobetagoa dugularik ere -zeinen ongi sentitzen garen edadetuerei, badaezpada ere ahotsa altxatuz, eta ez badira ere aiton-amonak bezala kalifikatuz, bizkor daudela esaten diegunean, haur kakanarruenari zenbat haunditu den esaten diegun bezala. Ez dut ikusten zoritxarrez soziologoek hor zehar egiaztatzen dutenaren salbuespena garesti sineskerik baldintzarik.

Azken boladan era guztietako medio espezializatu eta orokorretan eztabaia franko ikusi, entzun eta irakurri ahal izan da gizartearen zahartze edo zahartze demografikoaren izenez ezagutera diguten gaiari buruz. Normalki ingurugiroaren kutsadura edo arrisku atomikoaren mailan, ezbehar ikaragarria bezala azaltzen diguten fenomeno hori, badirudi inplizitoki, subliminalki litzateke hitza, agian bizinahi neurrigabe

eta berekoiaz beren egunak jubilatzen —etxeetan dantzari, eta dohaineko txarrez bidaia luzatzeko axolagabekeria duten zaharrei leporatzen zaiela.

Badirudi luze baino lehen jendeak, bizi-rik iraun ahal izateko haurtxoak jaten dituzten agure zahar gaizto eta atso itsusien ipuinak kontatuko dizkiela umeei seaskan, berriro ere *Kronos*-en mitoa, ume jaio berriak irensten zituen, —ez *khronos* denborarena Alfontso ongi dakien bezala— subkonszientetik berreskuratzuz.

Zaharrak ez dira noski zahartze demografikoaren errudunak, eta are gehiago, berez ezin esan dezakegu gure gizartea zahar gehiegi dituelako denik zaharra, osagarriak diren bi faktoreek determinatzen bait dute kondizio hori.

Bada piramide demografikoaren oinarria esaten zaion zahartzea, hamaik urtetik beherako populazioak biztanlego osoaren arabera duen proportzioak neurtzen duena, eta zahartze goikoa, hirurogeitabost urtetik gorako populazioak biztanlego osoarekin konparatuz adierazten duena. Bi adierazpenen konbinaketak eta bi ikuspegietatik egiten ditu zahar Suedia, Alemania, Suiza edo Luxenburgoko populazioak —%15etik gora, 65 urte baino gehiagoko populazioa; %20 inguru, 15 urtetik beherakoa— eta beste muturrean, Albania adibide, herri oso gaztea goian

—%40, 15 urtetik beherakoak- eta erabat oso gaztea behean litzatekeelarik - 65 urtetik gorakoak berriz %5 besterik ez-. Bitartean era guztietako konbinaketak. Espainia adibidez, Europako testuinguruan bi alderdietatik gutxi zahartua eta alderantziz Frantzia, bi alderdietan zahartua. Euskal Elkarte Autonomoa berriz, bere populazioan 65 urtetik gorakoak %10,27 direlarik eta %21,60 baino ez 15 urtetik beherakoak, esan daiteke gutxi zahartua dela goian eta zahartua behean edo, beste hitz batzuetan, gure bizilagunen artean ez dagoela zaharrik soberan, baizik eta gazteak falta direla.

Hori da gure problema, birsonkuntzetasaren urritasuna, Europa osoko txikiena, populazioa berritzeko behar genukeena baino eskasagoa. Azken urteotan ez gara umeak egiteko gauza, umeak egiteko garai biologikoan daudenek ez dituztela besteak beste horretarako subjektiboki beharko lituzketen baldintza sozial eta ekonomikoak aurkitzen esan nahi dut.

Zahartze demografikoa ez da beraz zaharren errua, izatekotan ere gazte eta helduena da edo, hobe esan, umeak egitea eragozten dieten zirkustantzia. Zirkustantzia horien biktima gara guztiok eta zaharrei erakunde publikoak finantziaturiko bidaletan parte hartzea tokatu bazaie zirkustantzia ho-

rien aginduz izan da noski. Krisian dagoen ostalaritza-saileko enpresariak, langabezia denboralditxo baterako abandonatzen duten kamareroak, komisioak kobratzen dituzten antolatzaileak, beste denboralditxo baterako zaharretaz libratzen diren gazteagoak, gehiago edo gutxiago, guztiontzat dira bidaiak irabazbide. Eta gutun petral hori idatzi duen gazte ez solidarioak ez uste arren, justizia eskatzen dien politikoentzat dira onuragarri batez ere. Edelmanek esaten duen bezala -*The symbolic uses of politics*- politika sozialak, azken finean, irabazi sinbolikoak ematen bait dizkie usadioei eta errealak berriz antolatu eta aplikatzen dituztenei._

JAIEN LITURGIA MIRESGARRIA

Sinbolikoaz ari garenez, gure herrietako jaien zentzua era bat galdua zegoe-la uste nuen, ez ziotela ezeri erantzuten, betekinik gabeko liturgia hutsa zirela. Zein da ihauteriaren zentzua? Galdetzen nion neure buru handi eta inuzenteari, garizumak eskatzen duen tenperantzarekin oreka beharrezkoa aurkitzea ez bada.

Aitortu behar dut ez nuela deus ulertzen. Claude Rivièrek erritu profanoei dedikaturiko azken *Cahiers internationaux de sociologie*-n ongi esplikatzen du zenbateraino gauden elizaren mo-

nopolio erabatekoaren eraginaren menpe, oraindik, fenomeno horien aurrean, nereak bazalako galdera ximplei eusten diegunok.

Azterketa fina merezi dute dudarik gabe perfekzioaren bidean erritual gero eta adierazgarriagoa, aberatsagoa, osatzen ari diren gure herrietako festa gureak. Nafarroako hiriburuan bi gaztek egin dute beren bizien eskaintza aurten, ez antzinako liturgia zaharkituan bezala zezenen adarren puntan, baizik eta Udal Garbiketa Zerbitzuen makina baten gurpilpean lehenak, eta ezin sinbologia aberatsagorik aurkitubere goitikinetan itoa bigarrenak.

Gasteizen, hiriburuetakoaz arduratzen da batez ere prentsa, arrakasta ikaragarria izan omen du "el día del gorrino"

edo izendaturiko egunak, zeinetan jendea elkar zikinduz dibertitzen da, eta kultur zinegotziaren gomendioa zera izan da, ohizko abarketen ordeztako sendoak erabiltzea txanpain botailen kristal hautsiek horrenbeste zauritutako gerta ez dadin.

Donostiako Aste Nagusia, badakigu ez dela hain gurea, merkatarien asmakizuna, azken finean, eta gainera donostiarrok ez gara parte hartzaileak. Aha, leginik ez da falta ordea eta duela urte batzuetako emankizunik lortu ez bada —oroitu izan direla hildakoak— aurtengo polbora erretzearen errituak ere badaramatza hiru edo lau zauritutako honez gero. Dakitenek diotenez, giro hobea izaten omen da Bilbon. Esango dizuet._